

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ЧАСУ В ХАРАКТЕРИСТИЦІ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

У статті зроблено спробу проаналізувати поняття психологічної категорії часу, формування часової перспективи в юнацькому віці, темпоральність як зміну темпу розвитку особистості.

Ключові слова: час, категорія часу, психологічний вік, юнацький вік, життєвий план, часова перспектива

С.И. Бабатина

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ ВРЕМЕНИ В ХАРАКТЕРИСТИКЕ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА

В статье сделана попытка проанализировать понятие психологической категории времени, формирования временной перспективы в юношеском возрасте, темпоральность как изменение темпа развития личности.

Ключевые слова: время, категория времени, психологический возраст, юношеский возраст, жизненный план, временная перспектива.

S.I. Babatina

THEORETICAL ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL CATEGORY OF TIME IN DESCRIPTION OF STUDENT'S PERSONALITY

An attempt to analyze the concept of psychological category of time, forming of time perspective in youth age is done in the article, temporality as a change in the rate of development of personality.

Key words: time, the category of time, psychological age, youth age, life plan, time perspective.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Нині в психології активно досліджується проблема організації особистості у часі. Одним з основних питань наукового дослідження категорії часу в психології є питання про розуміння природи часу. Життя людини підпорядковане часу, ми живемо в часі і за часом, відчуваємо його всередині себе і поза собою. Запропонована Гуссерлем схема темпоральної структури сприйняття дала початок усім феноменологічним дослідженням часу. В дослідженнях психологів, що розвивають даний напрямок, з'являється таке поняття як «особистісний час», яке означає психотемпоральну організацію дорослою особистістю своєї свідомості і самосвідомості, поведінки та діяльності. Час – у феноменології – темпоральності є основним засобом опису

роботи свідомості. Завдяки часу здійснюється зв'язок між спонтанністю свідомості та її рефлексією, адже сприйняття розкривається як феномен саме тому, що рефлексія встановлює і відтворює його часові фази.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Час є одним з найбільш цінних ресурсів в житті. Вивчення психологічного часу особистості знайшло своє відображення у працях відомих вчених (К. Левіна, Б.Г. Ананьєва, С.Л. Рубінштейна, К.О. Абульханової-Славської, Т.Н. Березіної, Є.І. Головахи, О.О. Кроніка, та ін.).

Пізнавати час, опановувати час і управляти ним – це завдання, рішення яких має найважливіше значення для розвитку особистості. Різні аспекти проблеми особистості як суб'єкта організації часу висвітлювали багато відомих психологів. С.Л. Рубінштейн, Л.І. Анциферова, А.В. Брушлинський, З.І. Рябікіна та ін. У роботах Є.І. Головахи і О.О. Кроніка представлена причинно-цільова концепція психологічного часу особистості. К.О. Абульханова-Славська в теорії особистості як суб'єкта життєвого шляху досліджує проблему організації часу в контексті поняття особистості як суб'єкта життєдіяльності. У роботах А.К. Болотової організація часу особистості представлена у рамках проблеми темпоральної організації особистістю сфери між особових стосунків та ін. [14].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Звертаючи увагу на значущість і недостатню вивченість категорії часу в юнацькому віці, слід на нашу думку більш детально зупинитися на цьому питанні в межах психології часу. Слід також проаналізувати психологічну категорію часу, формування часової перспективи як одне з новоутворень в юнацькому віці.

Мета статті передбачає аналіз досвіду провідних вчених психологів щодо застосування психологічної категорії часу як одного з психічних новоутворень в студентському віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення психологічних аспектів сприйняття і переживання часу ведеться мало не з перших днів існування науки психології. Вже на початку ХХ століття психологи досить детально розглянули часові властивості відчуттів і образів сприйняття (так зване «почуття

часу»). З середини ХХ століття дослідницькі інтереси змістилися на вивчення «глобальніших» часових аспектів психіки, наприклад, вчені стали активно досліджувати «психологічний час» особистості та її окремих підструктур. Час, в найбільш загальному сенсі цієї категорії, визначається як тривалість, послідовність (від минулого через сьогодні до майбутнього) і зміна існування усіх речей, явищ (раніше, одночасно, пізніше) [8].

Проблемою часу, його сутністю цікавилися різні вчені, філософи ще з давніх часів (Аристотель, Августин Блаженний, Лукрецій, Декарт, Ф. Аквінський, І. Ньютон та ін.).

У роботах Аристотеля простежується думка про те, що минулого вже немає, майбутнього ще немає, а сьогодні, у свою чергу, вислизає від нас, тому що при спробі схопити його, "стягується" в нескінченно малу мить, тривалість якої неловима. Августин Блаженний говорить про нескінченну відмінність між поняттям вічності і часу. Часу не було б, якби не було творіння, яке змінило щось деяким рухом. Моменти цього руху і зміни, оскільки співпадати не можуть, закінчуючись і змінюючись іншими, коротшими або тривалішими проміжками, і утворюють час. Таким чином, на думку філософа світ створений не в часі, а разом з ним. Августин говорить про потрійність часу. Він виділяє сьогодні, що пройшло (пам'ять), сьогодні сьогодні (споглядання), сьогодні майбутнє (надія, покладає надії і тому подібне) [4].

О.П. Левич ставить і розглядає питання: «Що є час»? - ми чекаємо отримати відповіді, принаймні, в двох сенсах. Перший - яке походження динамічної мінливості Світу? Звідки береться послідовність подій? Чому за будь-яким моментом настає наступне? Чому усе суще міняється і не може бути Світ в усьому постійним? Другий сенс терміну «час» - кількісна міра мінливості об'єктів. Як зіставити зміні - число? Як порівняти зміну різних об'єктів? І доходить висновку, що досвід наукового пізнання Світу підказує, що, не навчившись коректно вимірювати прояв мінливості, ми ризикуємо не проникнути і в те, що хочемо розуміти під її походженням [12].

У прикладних питаннях вікової психології потрібні маркери (критерії) віку організму. На думку фахівців, саме характеристики біологічного, а не астрономічного, віку важливі при визначенні часових меж професійної придатності людини. У вирішенні основної проблеми геронтології акцент все частіше переноситься із спроб досягнень астрономічного довголіття на способи розширення меж плідного біологічного віку. Власний вік і власні стадії розвитку мають будь-які економічні і соціальні системи [12].

Універсальна хронологія виявилася недостатнім засобом розвитку знань в різних галузях науки. У результаті в ХХ ст. сталася диференціація змісту категорії "час" і сформувалися такі поняття, як: фізичний, біологічний, соціальний, психологічний час. Як до будь-якого фізичного об'єкту, до людини застосовані еталони і одиниці фізичного часу, і саме в цих одиницях ми вимірюємо хронологічний вік. Біологічний вік – час функціонування індивіда як живого організму – ми вимірюємо керуючись т.з. біологічним часом. У суспільстві так само існують свої особливі часові стосунки, т.з. соціальний час. У цьому вимірі ми можемо говорити про соціальну зрілість людини, про час як про простір розвитку людства. Динаміка ж внутрішнього світу особистості, що включає цінності та ідеали людини, його життєвий досвід, почуття, думки, спонукання, підпорядкована особливим часовим стосункам, які можуть бути визначені як "психологічний час". Психологічний час є найважливішим для людини як суб'єкта життєдіяльності. Підставою для такого висновку є можливість подолання розриву між вивченням об'єктивного (фізичного, біологічного, соціального, історичного) та суб'єктивного (психологічного) часу, де сполучною ланкою стає суб'єкт зі своєю темпоральною організацією. Саме він співвідносить свій суб'єктивний час із часом самореалізації в життєдіяльності [3, 6].

Для психологічного часу характерні такі риси: він безперервний, змінює світ, тобто залишає слід на речах, є символом зміни, має внутрішній генетичний взаємозв'язок. У власне психологічного часу виділяють різні масштаби. Ситуативний масштаб полягає в безпосередньому сприйнятті і переживанні коротких часових інтервалів. У свідомості людини формується певна система

узагальнених часових уявлень (концепція часу життя в масштабі її життя). Історичний масштаб охоплює події, що відбуваються до народження індивіда, і ті, які відбудуться після його смерті, залучаються до сфери часових стосунків і виступають умовою формування особистісної концепції і безпосередніх переживань часу (напр., генеалогічна спадкоємність). Усі ці масштаби взаємозв'язані між собою [6].

Сприйняття часу у людини не є природженим. З формуванням особистості дитини, з виникненням і розвитком самосвідомості, що обумовлена включенням дитини в навчальну і трудову діяльність, починається етап усвідомлення ним швидкоплинності свого життя. Часові поняття визначаються, в основному, тією культурою (цивілізацією), до якої людина належить [9].

Л.І. Коган писав: «Щоб показати дійсну долю людини, потрібно з'ясувати суть її життєвого шляху, встановити залежність цього шляху від часу, від історії суспільства, народу, країни, визначити межі вільного вибору, вільної життєвої творчості» [10].

Життєвий шлях людини розглядається в психології в аспекті віддаленості, поглибленої в майбутнє, а також з точки зору подієвої насиченості. У роботах С. Л. Рубінштейна та його учнів був зроблений крок у розумінні активності особистості у відношенні до часу. Особистість подається як суб'єкт «життєвого шляху» не лише як залежна від подій, періодів життя, але і як така, що будує «життєву перспективу». Була показана залежність ходу життя, життєвого шляху з усім різномаяттям подій відповідно типу особистості, особистісних властивостей, її способів спрямовувати, прискорювати події свого життя [13].

Як правило, людина наділяє своє майбутнє певним ланцюжком подій, але необхідно відмітити, що чим ближче знаходиться часова перспектива людини, тим менше наповнена вона подіями, і відповідно, чим віддалена перспектива людини, тим вона більш різнобарвна.

Для психологічної науки характерне сприйняття майбутнього у різних перспективах. К.О. Абульханова-Славська сприйняття майбутнього відносить до

такого поняття, як життєва перспектива. Аналогічна точка зору висвітлюється в роботах Є.І. Головахи, О.О. Кроніка.

Характеризуючи усі з перелічених психологічних конструктів, якщо не напряму, то, принаймні, побічно можна вийти на категорію часу, інтерес до застосування якої є однією з відмінних рис сучасних досліджень.

Вивчення характеристики особистості студента і провідних напрямків психологічної роботи із зазначеною віковою категорією є евристично плідним саме з точки зору категорії часу в студентському віці, тому, що одними з головних новоутворень в цьому віці є готовність до професійного і особистісного самовизначення, а самовизначення пов'язане з часовою перспективою власного «Я», формування стійких поглядів на світ і пошук свого місця в ньому.

Підліток живе в теперішньому часі, але для нього має значення його минуле і майбутнє – область передбачуваного. Світ його понять і уявлень переповнений не оформленими до кінця теоріями про себе і про життя, планами на своє майбутнє і майбутнє суспільства. У юнацькому віці уперше в самосвідомість особистості усвідомлено входить чинник часу. Розвиток часових уявлень пов'язаний з розумовим розвитком і зі зміною загальної життєвої перспективи. Уявлення підлітка поступово поширюються на сферу можливого майбутнього. Юнак, на думку О.В.Камневої, поступово починає брати на себе позиції дорослого. Об'єктом його роздумів стають його майбутні можливості, пов'язані з ним особисто: вибір професії, орієнтування на шлюб та інші.

О.Є. Сапогова вважає, що віку юнацтва найбільшою мірою властиві рефлексія і самоаналіз, причому їм важко поєднати ближню і далеку перспективу життя. Їх захоплюють далекі перспективи. Характерною рисою юнацтва є формування життєвих планів і самовизначення, які виникають як результат узагальнення і зміцнення цілей, що ставить перед собою юнак, як результат інтеграції і диференціації мотивів і ціннісних орієнтації [14].

За словами А. Маслоу «Життя – це процес постійного вибору. У кожен момент людина має вибір: або відступ, або просування до мети. Або рух до ще більшої боязні, страхів, захисту, або вибір мети і зростання духовних сил.

Вибрати розвиток замість страху разів десять на день – означає десять разів просунути до самореалізації».

Період, що розглядається нами, відноситься до студентського віку. Але необхідно зауважити, що не в одній віковій періодизації (ні психологічній, ні педагогічній) немає такого періоду з чіткими межами і часовими рамками. Але використання цього терміну було повністю обґрунтоване в роботах Ю.О. Самаріна (1988), Б.Г. Ананьєва (1974).

Студентський вік єднає в собі два основні вікові періоди юність і ранню дорослість – це особливий період розвитку особистості, що триває тільки під час навчання у ВНЗ або середньому спеціальному закладі, коли відбувається «виховання майбутнього фахівця, громадського діяча і громадянина, освоєння і консолідація багатьох соціальних функцій, формування професійної майстерності» (Ананьєв Б.Г., 1974).

Саме у студентському віці усвідомлення своєї життєвої позиції і своєї перспективної лінії стає актуальним. Вивчення особливостей часової перспективи студентського віку були предметом досліджень О.О. Дьоміна, О.І.Федорова, М.А. Котіка, М.Ю. Перепелициної.

Оскільки студент вже не тільки включає у свою свідомість доросле життя, але реально у ньому бере участь, для нього особливо гостро постають питання вибору свого унікального шляху. «Хто я? Чого я хочу? Що я можу?» - ось найважливіші питання, що постають у цьому віці. У період студентства потрібно навчитися приймати себе, нести відповідальність за свій вибір і рішення. Але на шляху до цього потрібно набути досвіду, і кожен сам повинен робити свої помилки, якщо тільки готовий вчитися на них. Якщо ж людина не ставила перед собою головних питань у студентські роки і не знайшла на них відповідей, то вона наражається на небезпеку навіки залишитися у підлітковому віці, і її самооцінка ґрунтуватиметься на думці суспільства або на протистоянні усьому світу. Іноді у молодих людей з'являються сильний страх дорослішання, бажання знову стати маленькими, втекти від проблем, звалити їх на плечі іншої людини [11].

Є.І. Головаха вважає, що кожен етап життя має свою доміную: якщо юність – час створення життєвого проекту, то зрілість – час його здійснення. У юності людина вибирає шлях, в зрілості йде ним. І якщо обраний шлях уявляється коротшим за той, який насправді треба пройти до мети, то можна не розраховувати сили і зупинитися на півдорозі [6].

Основне питання, яке не раз ставало перед людиною в процесі життя і в студентському віці особливо, - це питання про сенс життя. З точки зору К.О. Абульханової, найбільш цінним критерієм цінності часу є наявність сенсу життя, що надає значущість усьому відбувається і бажаність майбутнього. Проекція в майбутнє є опорою на реальний простір, стан справжнього життя, забезпечений механізмами самої особистості [1].

На основі ідей, які були викладені К.О. Абульханової-Славською, В.Я. Ляудіс, Н.С. Гільмановою, було запропоновано таку особистісну якість, як осмислене відношення до часу. Ця якість припускала: 1) включення не лише особистісного, але і соціального часу в смислові цінності; 2) усвідомлене звернення до способу організації часу свого життя, а також до інших часів, епох життя, суспільства; 3) готовність і здатність «підпорядковувати» час, долаючи протиріччя, а не бути рабом обставин. Для конкретизації цієї особистісної якості виділяється ряд ознак: ціннісно-смислові, мотиваційні, поведінково-вольові.

Студентство є специфічною молодіжною групою. Початок самостійної трудової діяльності, з якою зазвичай пов'язується соціальна зрілість, відсовується. Збільшення "підготовчого періоду" до дорослого життя, коли хлопець або дівчина приміряє на себе різні дорослі ролі, але ще не ідентифікується з ними остаточно, веде, за словами І.С. Кона, до розширення сфери індивідуального самовизначення і підвищення вимог до його усвідомленості. У студентському середовищі спостерігається велика свобода вибору в порівнянні з іншими соціальними шарами молоді. Зворотнім боком свободи вибору є ускладнення процесу самовизначення, у тому числі ціннісного [11].

Висновки з даного дослідження. З вище зазначеного можна зробити висновки, що психологічна категорія часу є одним з головних психічних

новоутворень особистості студента. Час у свідомості та поведінці студента як вікової категорії набуває конкретний психологічний зміст як елемент культури, рівень розвитку якої визначає домінуючу в цьому співтоваристві концепцію часу. Поняття категорії часу людини завжди визначені тією культурою, до якої вона належить. Перед людиною стоїть рефлексивне завдання відмежування нею самою породженої реальності від дійсності.

Розуміння категорії часу зумовлює формування самоорганізованої, розвиненої особистості в період її особистісного самовизначення і професійного становлення.

Перспективи подальших розвідок. Розкриваючи особливості психологічної категорії часу в студентському віці, у подальшому потрібно розглядати способи, проектування і побудови життєвих планів, дослідити типи стильових особливостей постановки та досягнення цілей (Опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки – ССП 98», В.М.Моросанова).

Визначеність та оптимістичність життєвих планів пов'язана з особистісною та соціальною зрілістю. Молоді люди часто недооцінюють вплив об'єктивних факторів, їхні життєві плани недостатньо реалістичні, що може бути відображеним при виборі життєвих цілей та побудові життєвих планів.

Список літератури

1. Абульханова К.А., Березина Т. Н. Время личности и время жизни. – СПб.: Алетейя, 2001. – 304 с.
2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
3. Анцыферова Л.И., Завалишина Д.Н., Рыбалко Е.Ф. Категория развития в психологии // Категории материалистической диалектики в психологии. – М.: Наука, 1988. – С. 22-55.
4. Гайденко П.П. Время. Длительность. Вечность. Проблема времени в европейской философии и науке. – М.: Прогресс-традиция, 2006. – 459 с.
5. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. – Киев: Наукова думка, 1984. – 207 с.
6. Головаха Е.И., Кроник А.А. Понятие психологического времени // Категории материалистической диалектики в психологии. – М.: Наука, 1988. – С. 199-215.
7. Ершов, А.А. Время. – СПб.: СПб ГУАП, 2000. – 134 с.
8. Калинин С. И. Тайм-менеджмент: Практикум по управлению временем. – СПб.: Речь, 2006. – 371 с.
9. Ковалев, Вл.И. Категория времени в психологии (личностный аспект) // Категории материалистической диалектики в психологии. – М.: Наука, 1988. – С. 216-230.

10. Коган Л.Н. Цель и смысл жизни человека. – М.: Мысль, 1984. – 252 с.
11. Кон И.С. Психология юношеского возраста. – М.: Просвещение, 1979. – 175 с.
12. Левич А.П. Мотивы и задачи изучения времени // Конструкция времени в естествознании: на пути к пониманию феномена времени. Часть I. Междисциплинарное исследование. – М.: Изд. Моск. ун-та.1996. – С. 9-27.
13. Моисеева, Н.И. Время в нас и время вне нас. – Л.: Лениздат, 1991. –156 с.
14. Сапогова Е.Е. Психология развития человека. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 460 с.
15. Элькин Д.Г. Восприятие времени. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1962. – 312 с.